EERSTE KAMER DER STATEN-GENERAAL

Zitting 1952—1953

No. 139*b*

EINDVERSLAG DER COMMISSIE VAN RAPPORTEURS

over het ontwerp van wet houdende een regeling aangaande enkele rechtshandelingen met betrekking tot landbouwgronden.

Nadat het Voorlopig Verslag der Commissie aan de Regering was medegedeeld, is van haar ontvangen de navolgende

MEMORIE VAN ANTWOORD

Algemeen

Mede namens hun betrokken ambtgenoten mogen de ondergetekenden naar aanleiding van het Voorlopig Verslag het volgende opmerken.

1. Tot hun voldoening hebben de ondergetekenden uit de algemene beschouwingen in het Voorlopig Verslag mogen opmaken, dat zeer vele leden zich met de strekking van het gewijzigd ontwerp van wet op de vervreemding van landbouwgronden kunnen verenigen. De bijzondere spanning, welke hier te lande bestaat tussen vraag en aanbod ten aanzien van landbouwgrond in verband met de bevolkingsdichtheid, vraagt bijzondere maatregelen om de uit die spanning voortvloeiende, ongewenste gevolgen, met name ten aanzien van de hoogte der grondprijzen, te verminderen.

Gelet op de beweegredenen, welke deze leden voor hun instemming met de strekking van het ontwerp, o.a. de voortzetting van de prijsbeheersing, aanvoeren, menen de ondergetekenden de toevoeging: „onder de huidige omstandigheden" te mogen verstaan in de zin, welke de Stichting voor de Landbouw er aan gaf in de motivering van haar herzien standpunt tot handhaving van de prijsbeheersing, waaraan de eerste ondergetekende tijdens de mondelinge behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer aandacht schonk. (Verwezen wordt naar de *Handelingen* Tweede Kamer, 53ste Vergadering, 15 April 1953, blz. 3600, eerste kolom).

Indien vele der hiervoor aan het woord zijnde leden aan de toevoeging „onder de huidige omstandigheden" de conclusie verbinden, dat hier van een noodmaatregel moet worden gesproken, kunnen de ondergetekenden die benaming niet aanvaarden, tenzij nood hier zou zijn bedoeld als nood van blijvende aard. Dat dezelfde leden het tijdelijk karakter van de wet in verband brengen niet met het karakter van noodmaatregel, maar met de verschillende dubia ten aanzien van de werking der wet, doet de ondergetekenden de hoop koesteren, dat hun opvatting omtrent de duurzaamheid van die nood door deze leden wordt gedeeld. Overigens betreuren de ondergetekenden met andere leden de aanneming van het amendement Droesen c.s. Aangezien echter de problemen, tot de oplossing waarvan mede dit ontwerp beoogt bij te dragen, van duurzame aard zijn, menen zij te mogen verwachten, dat ook na verloop van die vijf jaren een regeling van gelijke strekking zal blijven gelden. Zij zijn dan ook tot de conclusie gekomen, dat vastheid in het Regeringsbeleid niet zal behoeven te ontbreken.

Teleurstelling over het feit, dat in de Tweede Kamer geen meerderheid kon worden gevonden voor het stelsel van aanwijzing van de koper door de Grondkamer, bestaat bij de ondergetekenden niet. Gelijk zij reeds hebben uiteengezet bij de behandeling in de Tweede Kamer in de eerste Memorie van Antwoord, Stuk no. 5, blz. 19, en in de tweede Memorie van Antwoord, Stuk no. 10, blz. 2 en 3, zijn zij van oordeel niet alleen, dat de huidige inrichting en samenstelling van de Grondkamers haar allerminst geschikt zouden maken voor een zodanige niet te onderschatten taak, maar bovendien dat een zodanig stelsel niet zou passen in de thans hier te lande levende rechtsopvattingen.

Overigens kunnen de ondergetekenden niet meegaan met de zienswijze van de hier aan het woord zijnde leden, dat slechts door het door hen voorgestane systeem van aanwijzing van de koper door de Grondkamer een doeltreffende prijsbeheersing en een behoorlijke sanering van het grondgebruik te verwezenlijken zijn.

Hoewel de ondergetekenden de mogelijkheid niet uitsluiten, dat ook onder de werking van het wetsontwerp, zoals dit door de Tweede Kamer is aangenomen, het euvel van de prijsontduiking niet geheel zal verdwijnen, hebben zij wel de verwachting, dat allereerst door een meer redelijke en verantwoorde grondslag voor de prijsbeheersing, vervolgens ook door de toepassing van het recht van voorkeur en in de derde plaats door een strengere contrôle op de naleving van de voorschriften en door toepassing der sancties ontduikingen aanzienlijk minder zullen voorkomen. En wat de sanering van het grondgebruik betreft, menen de ondergetekenden, dat het voorgestelde stelsel van landbouwkundige toetsing nog zodanige mogelijkheden biedt, dat invoering van het door deze leden bepleite systeem, gelet op de daaraan verbonden ernstige bezwaren, nog niet als door de omstandigheden geboden kan worden beschouwd.

Evenmin kunnen de ondergetekenden inzien, dat, gelijk dezelfde leden stellen, bij niet slagen van de voorgestelde regeling, slechts een keuze mogelijk zou zijn tussen twee oplossingen, te weten: vrije prijzen of toewijzing door de Grondkamer. Afgezien van het feit, dat de ondergetekenden geen termen aanwezig achten reeds bij voorbaat rekening te houden met een zodanig falen van de wet, dat nu reeds een keuze zou moeten worden bepaald tussen twee zo radicale uitersten, menen zij, dat ook het aantal mogelijkheden niet bij voorbaat tot deze twee uitersten beperkt behoeft te blijven. Mochten zich bij de uitvoering van dit wetsontwerp, wanneer het eenmaal tot wet is verheven, bepaalde moeilijkheden en gebreken voordoen, dan dient eerst te worden nagegaan, waarom de wet faalt, wat de moeilijkheden en gebreken zijn, wat er verbeterd kan worden en welke methoden van prijsbeheersing er beter zijn dan die, in de wet neergelegd. Bij het nagaan op welke wijze verbeteringen kunnen worden aangebracht, is echter geenszins bij voorbaat uitgesloten, dat ook de toewijzing door de Grondkamers daarbij in overweging wordt genomen.

De ondergetekenden onderschrijven de mening van de vele leden, die de opneming van het voorkeursrecht van de pachter als een positieve verbetering beschouwen, vooral op grond van de sociaal-economische betekenis van dit recht, doch ook in verband met de hiervóór reeds weergegeven verwachting, dat de toepassing van dat recht een meer effectieve werking van de prijsbeheersende maatregelen mogelijk zal maken.

Ook de vervanging van de prijsbasis 9 Mei 1940 door een prijsbeheersingsstelsel op de grondslag van de netto-pachtwaarde, waardoor een formeel geldend niveau wordt verkregen, dat ook in feite meer aan het rechtsgevoel van de belanghebbenden zal voldoen, achten de ondergetekenden, zoals reeds opgemerkt, bevorderlijk voor een sterke teruggang van het aantal ontduikingen.

De ondergetekenden mogen de leden, die zich op het standpunt stellen, dat de aanwijzing van de koper door de Grondkamer als een onjuist middel ter effectuering van de wet ter zijde moet worden gesteld, verwijzen naar hetgeen zij dienaangaande hierboven hebben opgemerkt.

2. Enige leden, die in verband met de hier te lande bestaande toestanden eveneens een zekere contrôle op de grond- en pachtprijzen onvermijdelijk achten, wijzen er naar het oordeel van de ondergetekenden terecht op, dat de koop- en pachtprijzen van de gronden deel uitmaken van het gehele economische bestel en dat, zo menen de ondergetekenden het te moeten verstaan, bij de prijsbeheersingsmaatregelen in deze sector dat verband dan ook niet uit het oog dient te worden verloren.

Aan de thans geldende prijsbasis van 9 Mei 1940 is inderdaad het bezwaar verbonden, dat die gewenste correlatie geleidelijk minder werd en thans niet meer aanwezig wordt geacht. De ondergetekenden zijn nu van oordeel, dat de in het ontwerp neergelegde grondslag voor de bepaling van de hoogst toelaatbare tegenprestatie — te weten kapitalisatie van de netto-pachtwaarde, naar een rentevoet, welke enigszins zal variëren naargelang van de verschillende grondsoorten, bedrijfstypen en andere van invloed zijnde factoren — de mogelijkheid schept het gewenste verband met de overige sectoren van het economische bestel tot zijn recht te laten komen, zij het, dat hierbij ook blijkens het rapport van de Sociaal-Economische Raad wel enig voorbehoud in verband met onze exportpositie dient te worden gemaakt.

De ondergetekenden zijn het niet eens met de thans aan het woord zijnde leden, in zoverre dezen de pogingen om met de in dit ontwerp gegeven bepalingen te ver gaande versnippering van landbouwgronden te voorkomen, lapwerk noemen, wanneer de Regering er voor zou terugdeinzen in het erfrecht veranderingen aan te brengen. Zij zijn zich niet bewust de indruk te hebben gewekt op het punt van het voorkomen van schade aan het grondgebruik te zullen stilstaan bij de in dit ontwerp neergelegde regeling. Deze regeling, welke o.a. versnippering beoogt te voorkomen bij gelegenheid van verkoop van of bij de vestiging of overdracht van een zakelijk recht op land, maakt deel uit van een complex van wettelijke regelen met betrekking tot het grondgebruik, welke deels reeds bestaan en deels in bewerking of voorbereiding zijn. Met name zal het ook in voorbereiding zijnde ontwerp-Pachtwet op dit punt een regeling inhouden. Voorts stellen de ondergetekenden zich voor bij de overweging van nader te nemen maatregelen de vraag te betrekken of en, zo ja, in hoeverre wijziging van het erfrecht tot genoemde doeleinden mogelijk is; ook het probleem van vestigingseisen in de landbouw houdt de eerste ondergetekende nog steeds bezig.

De ondergetekenden hebben reeds bij meer dan één gelegenheid als hun mening kenbaar gemaakt, dat de basis 9 Mei 1940 niet langer als een reële grondslag voor het niveau der koopprijzen kan gelden. Daarom is er naar gestreefd in dit wetsontwerp een betere en meer reële grondslag voor de bepaling van de hoogst toelaatbare tegenprestatie in het leven te roepen en daardoor juist aan de gerechtvaardigde wensen van de grondeigenaren tegemoet te komen. Zulks kan toch bezwaarlijk als een grote tekortkoming van het wetsontwerp worden gezien. Evenmin zien de ondergetekenden een gegronde reden nu reeds te spreken van een grote kans op ontduiking, terwijl de regeling ten aanzien van de splitsing van bedrijven huns inziens ook niet bij voorbaat de qualificatie „gebrekkig" verdient.

De ondergetekenden kunnen voor een belangrijk deel onderschrijven, dat de door deze leden vermelde wijzigingen in het wetsontwerp als evenzovele verbeteringen zijn te beschouwen.

Het stemt de ondergetekenden tot voldoening, dat een deel van de thans aan het woord zijnde leden de noodzaak inziet, dat hier te lande maatregelen ten aanzien van de grondprijzen worden genomen, en zich bereid verklaart het wetsontwerp te aanvaarden. Zoals elders reeds gezegd, voorzien ook de ondergetekenden, dat verlenging van de werkingsduur van de wet over vijf jaar noodzakelijk zal blijken.

Er zou voor de ondergetekenden nog meer reden tot voldoening zijn, indien ook voor het andere deel van de hier aan het woord zijnde leden de aanvaardbaarheid van het ontwerp van wet vaststond. Deze leden zijn echter van mening, dat, evenals indertijd bij het tot stand komen van de Pachtwet

slechts in bepaalde uitzonderingsgevallen te hoge pachtprijzen werden gevraagd, dit ook bij de vervreemding het geval zou zijn, indien de prijzen vrij waren. Zij stellen daarom een regeling voor, waarbij het verbod zich beperkt tot het vragen van onredelijk hoge prijzen; de beoordeling van de vraag of in concrete gevallen dit voorschrift wordt overtreden, ware toe te vertrouwen aan de Grondkamers. Het niveau van de hoogst toelaatbare prijzen zou mede worden verkregen door de adviezen daaromtrent van organisaties van belanghebbenden. De aan het woord zijnde leden verwachten, dat de uitspraken van de Grondkamers en de Centrale Grondkamer al spoedig normgevende invloed zouden uitoefenen en preventief zouden werken.

De eerste ondergetekende heeft bij herhaling er op gewezen, dat het bij de Overheid berustende landbouwbeleid, dat er op gericht is de bestaanszekerheid van de boeren te waarborgen, met zich medebrengt, dat die zelfde Overheid in eerste instantie de verantwoordelijkheid heeft te dragen voor het toelaatbare pacht- en koopprijzenniveau, welke de belangrijkste peilers vormen voor bedoeld landbouwbeleid.

Het door de hier aan het woord zijnde leden voorgestelde systeem komt in wezen neer op een vrije prijsvorming met de mogelijkheid slechts van een correctie achteraf door middel van de strafvervolging en -oplegging. Gelet op hetgeen de ondergetekenden in de Tweede Kamer als hun standpunt met betrekking tot de vrijheid van pacht- en koopprijzen naar voren hebben gebracht, is het duidelijk, dat ook het zo juist omschreven repressieve stelsel voor de Regering niet aanvaardbaar zou zijn. Daar komt nog bij, dat, indien de ondergetekenden deze leden goed begrijpen, in het voorgestelde systeem de Grondkamers en de Centrale Grondkamer met strafrechtspraak zouden worden belast, hetgeen de ondergetekenden ongewenst voorkomt.

3. Met enige leden, die tegen het gewijzigd wetsontwerp ernstige bezwaren hebben behouden, betreuren de ondergetekenden, dat het ontwerp van wet eerst bijna vijf jaren na het tijdstip, waarop het is ingediend, in de Tweede Kamer in mondelinge behandeling is genomen.

In het midden latende, of was te voorzien, dat de Tweede Kamer verdeeld zou zijn over wat de Regering buiten de prijsbeheersing in het ontwerp voorstelde — waarbij er op mag worden gewezen, dat ook de landbouwkundige toetsing in het eerste Voorlopig Verslag vrij algemene instemming vond —, mag op grond van de later in de Tweede Kamer gebleken meningsverschillen toch niet worden geconcludeerd, dat de Regering onjuist handelde door het wetsontwerp niet tot een regeling van de prijsbeheersing te beperken. Met name achten de ondergetekenden het niet juist het voor te stellen alsof het de Regering bij dit wetsontwerp er om te doen was en is „zich een veel verdergaande bevoegdheid (dan de prijsbeheersing) tot bemoeienis met het eigendoms- en beschikkingsrecht van de cultuurgrond toegekend te zien". Gelet op de reeds meermalen geschetste omstandigheid, dat wij in ons land nu en in de toekomst in toenemende mate met de beschikbare cultuurgrond moeten woekeren, is het, naast de beheersing van de pacht- en koopprijzen, objectief bezien, van bijzonder groot belang, dat aan de omvang, ligging en verkavelingstoestand van de landbouwbedrijven bijzondere zorg wordt besteed en naast de rechtstreekse saneringsmaatregelen maatregelen ter voorkoming van versnippering of verslechtering der bedrijven anderszins worden genomen. In de vorige paragraaf hebben de ondergetekenden er reeds op gewezen, hoe dit wetsontwerp een onderdeel vormt van een geheel van wettelijke voorzieningen op deze punten.

Wat de prijsbeheersing betreft, zouden de hier aan het woord zijnde leden tegen een meer doeltreffende en een tegenover de eigenaren meer billijke regeling geen overwegende bezwaren hebben, indien er nog sprake was van de abnormale omstandigheden der eerste na-oorlogse jaren. In de vorige paragrafen hebben de ondergetekenden er reeds op gewezen, dat de schaarste aan cultuurgrond geen tijdelijk, abnormaal, naoorlogsverschijnsel is, maar een verschijnsel van blijvend karakter, waarvan de gevolgen bij een toenemende bevolkingsdruk en wanneer er geen sprake zou zijn van enige regeling op het stuk der prijs- en landbouwkundige toetsing in geval van vervreemding en verpachting, op min of meer korte termijn desastreuze afmetingen kunnen aannemen.

Deze leden betwijfelen voorts of er wel zo'n sterke behoefte bestaat aan een handhaving van de prijsbeheersing, daar verkoop van grond niet zo heel veel zou voorkomen. Deze veronderstelling berust echter op een misverstand, zoals moge blijken uit de gegevens, welke in het begin van de volgende paragraaf zijn opgenomen.

Een ander punt, dat deze leden naar voren brengen, is, dat voor de landerijen, welke worden verpacht, door de bepalingen van de Pachtwet het beheersen van de koopprijs voldoende verzekerd mag worden geacht. Daarbij wordt uit het oog verloren, dat bij het vrijlaten van de koopprijzen de hoogte van het koopprijsniveau uiteindelijk niet bepaald wordt door de beheerste pachtprijzen; prijsopdrijving op dit gebied wordt immers niet door de categorie van de beleggers-verpachters, maar door de landhonger der boeren, eigenaren-gebruikers, en door de grondspeculatie teweeggebracht. De ondergetekenden mogen voor zover nodig nog verwijzen naar de eerste Memorie van Antwoord, Stuk no. 10, blz. 3, en naar de *Handelingen* van de 53ste Vergadering der Tweede Kamer dd. 15 April 1953, blz. 3601 en 3616.

Verder wordt gesteld, dat de belangrijkste factor, welke tot prijsopdrijving leidde, de speculatie, vrijwel uit de markt is verdwenen en dat grondbezit als beleggingsobject geen aantrekkingskracht meer zou hebben. De omstandigheid, dat de speculatie thans in veel mindere mate voorkomt, moet naar het oordeel van de ondergetekenden worden toegeschreven aan het bestaan van de prijsbeheersing; opheffing van de prijsbeheersing zou tot gevolg hebben, dat de grondspeculatie zich opnieuw zou doen gelden.

Ook al moet worden erkend, dat overgang krachtens erfrecht en overdracht van grond tussen echtgenoten en verwanten in de rechte lijn buiten de bepalingen van de voorgestelde wet vallen, worde wel bedacht, dat door het ontwerp een groot aantal aankopen van grond voor eigen gebruik, welke, zoals uiteengezet, bij vrijlating der prijzen van wezenlijk belang zouden zijn voor de hoogte van het prijzenniveau, worden bestreken. Bovendien worden de prijzen bij de eigendomsovergangen, die door dit ontwerp niet worden bestreken, toch tot op zekere hoogte door de hier geregelde prijsbeheersing beïnvloed.

Kennisneming van de beschouwingen, welke de ondergetekenden tot dusverre hebben gewijd aan de problemen, welke met de vervreemding van landbouwgronden hier te lande samenhangen, alsmede van de maatregelen, welke ter gedeeltelijke oplossing van die problemen in het wetsontwerp zijn neergelegd, moge de hier aan het woord zijnde leden de overtuiging schenken, dat de Overheidszorg in dezen stellig niet is gericht op, noch zal leiden tot een ondermijning van het verantwoordelijkheidsbesef van de onderdanen.

Wat betreft de doeltreffendheid van het in dit ontwerp van wet neergelegde systeem voor de koopprijsbeheersing, mogen de ondergetekenden verwijzen naar hetgeen zij in de vorige paragrafen als hun standpunt hebben medegedeeld.

Inderdaad heeft de eerste ondergetekende in de Tweede Kamer als zijn mening kenbaar gemaakt, dat, indien zou worden overgegaan tot vrije prijsvorming van cultuurgronden, in Nederland geen behoorlijke landbouwpolitiek meer te voeren zou zijn. Dat wil niet zeggen, dat bij gebonden prijzen de bestaanszekerheid van boeren en landarbeiders gewaarborgd is, maar wel, dat — afgezien van factoren, die geen enkele Regering in de hand heeft — alsdan een politiek te voeren is, welke gericht is op het bereiken van een redelijke bestaanszekerheid. Al valt, zoals hiervóór uiteengezet, een beperkt deel der grondoverdrachten onder de prijsbeheersingsregelen, het is juist de prijsbeheersing voor deze grondaankopen door eigenaren-gebruikers, welke de door de Regering tot dusver gevoerde landbouwpolitiek heeft mogelijk gemaakt.

Wijzend op de invloed van de wereldmarktprijzen op het niveau van de prijzen der landbouwproducten hier te lande,

vrezen de aan het woord zijnde leden, dat de in uitzicht gestelde bestaanszekerheid der boeren in de eerste plaats zal worden gezocht in de koop- en pachtprijzen van de grond ten koste van de landeigenaren-verpachters. Zij gaan zelfs zover te beweren, dat de Regering zich in de jaren na de oorlog in geen enkel opzicht omtrent de bestaanszekerheid van de grondeigenaren heeft bekommerd. Tegen deze voorstelling van zaken maken de ondergetekenden bezwaar. Al was het Regeringsbeleid tot dusverre gericht op de bestaanszekerheid van de bewerker van de grond en niet op de bestaanszekerheid van de grondeigenaar, zulks betekende niet, dat de positie van de laatste de Regering onverschillig is gebleven. In dit verband mag worden gewezen op de van Regeringswege uitgevaardigde richtlijnen voor de Grondkamers voor de beoordeling der pachtprijzen, welke voor de verpachters tot een van betekenis zijnde aanpassing van het pachtprijsniveau hebben geleid. Voorts koesterde de Regering blijkens indiening van dit wetsontwerp reeds in 1948 de wens ook de koopprijzen van de basis Mei 1940 los te maken en op een meer verantwoord peil te brengen; het verzoek aan de Sociaal-Economische Raad om de Regering over het meest wenselijk pacht- (en ook koop-) prijspeil te adviseren strekte mede hiertoe. Dat intussen een daling van de wereldmarktprijzen ook van invloed zou zijn op de koop- en pachtprijzen hier te lande, kunnen en willen de ondergetekenden niet ontkennen. Doch daarmee is nog niet gezegd, dat de bestaanszekerheid van de bewerker van de grond nu in de eerste plaats ten koste van de grondeigenaar zal worden nagestreefd. Onder de geldende regeling van het Pachtbesluit zal eerst dan tot verlaging van de pachtprijzen worden overgegaan, wanneer de daling der productenprijzen de pachter niet meer de mogelijkheid voor een redelijke winst laat. Alsdan zal de eigenaar een daling van zijn grondrente moeten gedogen, doch zulks lijkt de ondergetekenden redelijk en verantwoord. Overigens willen zij er met nadruk op wijzen, dat aan bezit alleen nimmer een aanspraak op bestaanszekerheid mag worden ontleend.

De ondergetekenden geven toe, dat de bereidheid en mogelijkheid om voor middelgrote en grote bedrijven onevenredig hoge koopprijzen te betalen stellig minder groot zijn dan bij de aankoop van kleine stukjes land het geval is. Waar echter ook voor deze grote bedrijven de landbouwkundige toetsing niet gemist kan worden en voorts het aangeven van een grens voor de bedrijfsgrootte, waarboven de voorgestelde wettelijke regeling, wat betreft de prijstoetsing, geen toepassing zou vinden, slechts op willekeurige wijze zou kunnen geschieden, menen de ondergetekenden, dat de prijstoetsing ook voor deze grotere bedrijven aanvaard moet worden.

De hier aan het woord zijnde leden zouden wel kunnen instemmen met een doeltreffende regeling tot bescherming van de kleine boeren tegen onmatige koopprijzen. Anders dan deze leden zijn de ondergetekenden van oordeel, dat het aangeboden wetsontwerp mede daartoe zal leiden.

Deze leden zien voorts in de toepassing van de landbouwkundige toetsingsnormen een ernstige belemmering voor de landarbeider en de kleine boer om zich geleidelijk op te werken tot exploitant van een landbouwbedrijf van middelmatige grootte. De ondergetekenden hebben oog voor de wenselijkheid, deze maatschappelijke ontwikkeling niet onmogelijk te maken. De eerste ondergetekende heeft er tijdens de mondelinge behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer echter op gewezen, dat, wanneer men de landarbeiders in staat wil stellen kleine boer te worden, men dan een andere procedure moet volgen dan in het verleden vaak is toegepast. Het kan in het algemeen niet worden toegelaten, dat landarbeiders percelen aankopen, waardoor bestaande bedrijven op economisch niet verantwoorde wijze zouden worden verkleind, dan wel, dat het door de aankoop verkregen bedrijfje in betekenende mate zou blijven onder de norm van de minimale bedrijfsgrootte, zoals zich herhaaldelijk heeft voorgedaan. De eerste ondergetekende blijft van oordeel, dat men door een goede kredietvoorziening moet zorgen, dat landarbeiders, die ook inderdaad een behoorlijke opleiding hebben gekregen, in staat zijn een klein, aan de norm beantwoordend, bedrijf te kopen, waarbij wordt aangetekend, dat verwacht mag worden, dat de Grondkamers ook deze norm redelijk zulen toepassen.

De ondergetekenden zijn inderdaad voornemens te bevorderen, dat de tijdstippen, waarop onderscheidenlijk de voorgestelde wettelijke regeling en de algemene maatregel van bestuur, bedoeld in het tweede lid van artikel 6 van het ontwerp, in werking zullen treden, zullen samenvallen.

4. Aan het verzoek van verscheidene leden om enige gegevens te ontvangen, waaruit het belang en de urgentie van dit voorstel van wet zouden kunnen worden afgeleid, willen de ondergetekenden gaarne, zo goed mogelijk, voldoen. Uit de cijfers van de Grondkamers blijkt, dat in 1952 18 361 transacties plaats vonden. Bekend is uit de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dat iets minder dan de helft van dit aantal transacties betrekking had op ruim 26 000 hectaren, zodat naar verantwoorde schatting het totale aantal transacties een areaal van meer dan 50 000 hectaren betrof. Uit deze cijfers blijkt, dat in één jaar, behalve via vererving, nog in een niet onaanzienlijk aantal gevallen door middel van koopovereenkomsten het land van eigenaar verwisselt. Uit de verhouding tussen het aantal verkochte objecten en de totale verkochte oppervlakte kan globaal worden afgeleid, dat de koopovereenkomsten met betrekking tot los land in het algemeen zeer kleine oppervlakten betreffen. Het aandeel der boerderijen in het totaal verkochte areaal is van overwegende betekenis.

De ondergetekenden hebben gemeend, hun onderzoek niet te moeten uitstrekken tot de vraag, hoe vaak niet kon worden ingestemd met de voorgelegde prijzen en hoe vaak de verkopers zich alsdan hebben aangepast aan de zienswijze van de Grondkamers. Niet alleen zou het verzamelen dier gegevens andermaal de totstandkoming van dit wetsontwerp hebben vertraagd, maar deze vertraging kwam de ondergetekenden te minder verantwoord voor, omdat het antwoord op de gestelde vragen ook deze leden niet voldoende steun zou kunnen geven voor de beoordeling van het belang van de in dit wetsontwerp voorgestelde regeling. De tot dusver geldende prijsbasis is te weinig reëel dan dat uit de gevraagde gegevens, zo deze beschikbaar waren, verantwoorde conclusies kunnen worden getrokken.

Wel kan nog worden medegedeeld, dat van het totaal aantal door de Economische Contrôle Dienst in 1951 en 1952 ingestelde onderzoeken, te weten: 398, respectievelijk 636, 30 pct. aanleiding gaf tot het opmaken van een proces-verbaal.

Daar onder de huidige regeling van het Vervreemdingsbesluit onroerende zaken slechts een prijstoetsing, niet een landbouwkundige toetsing plaats vindt, en de door de Grondkamers verstrekte adviezen dan ook slechts verband houden met de waarde van het over te dragen object, zijn uit de bij de Grondkamers aanwezige gegevens der deskundigen-taxateurs geen duidelijke conclusies te trekken met betrekking tot de omvang, ligging en verkavelingstoestand van hetgeen bij de vervreemder in eigendom en gebruik is gebleven en bij de verkrijger in eigendom en gebruik is gekomen.

Verscheidene leden, die er zich mede konden verenigen, dat de Grondkamers een belangrijke taak bij de uitvoering van de voorgestelde wettelijke regeling te vervullen krijgen, zouden gaarne zien, dat de Grondkamers in een afzonderlijke wet haar basis kregen, los van de wetten, aan welker uitvoering zij hebben mede te werken. De ondergetekenden stellen zich voor, de regeling van de inrichting en samenstelling van de Grondkamers te betrekken bij het in voorbereiding zijnde ontwerp Pachtwet, waarvan de uitvoering tot haar belangrijkste taak, ook in de toekomst, mag worden gerekend. De ondergetekenden achten het voorshands niet van wezenlijk belang, dat de juridische basis der Grondkamers in een afzonderlijke wet wordt neergelegd.

5. De ondergetekenden betreuren het, dat enkele leden, die bereid zouden zijn geweest, aan het oorspronkelijke ontwerp hun stem te geven, van mening zijn, dit niet te kunnen doen ten aanzien van het gewijzigd ontwerp van wet, zoals dit door de Tweede Kamer is aangenomen. Het moge waar zijn, dat door de aanneming van enige amendementen het ontwerp van wet, zoals dit uiteindelijk door de Tweede Kamer

is aangenomen, op enige punten is verzwakt, daar staat tegenover, dat dit meermalen gewijzigd ontwerp in vergelijking tot het oorspronkelijk wetsontwerp ook enkele verbeteringen bevat.

Met de hier aan het woord zijnde leden betreuren de ondergetekenden de beperking van de werkingsduur der wet; zij mogen deze leden verwijzen naar hetgeen zij daaromtrent in paragraaf 1 hebben opgemerkt.

6. Naar aanleiding van de vraag, die van verschillende zijden gesteld is, of de Regering zich reeds nader beraden heeft over het S.E.R.-advies in zake het pacht- en grondprijspeil, moeten de ondergetekenden mededelen, dat een Regeringsstandpunt nog niet is bepaald.

Naar de mening van de eerste ondergetekende zal het niet steeds mogelijk zijn om één en dezelfde rentevoet bij de kapitalisatie van de netto-pachtwaarde te hanteren. Differentiatie zal noodzakelijk zijn om tot aanvaardbare uitkomsten te geraken, aangezien de netto-pachtwaarden van de goede en slechte gronden veel verder uit elkaar liggen dan met de koopprijzen voor die gronden het geval kan zijn, wil er nog van reële koopprijzen sprake zijn.

De eerste ondergetekende is voornemens om overeenkomstig het voorstel van de Sociaal-Economische Raad de instelling te bevorderen van een adviescommissie ter bestudering van het pacht- en koopprijspeil en van een betere fundering van het taxatiewezen. In deze commissie zal ook het bedrijfsleven vertegenwoordigd zijn.

De eerste ondergetekende heeft inderdaad kennis genomen van de statistiek der verkoopprijzen in 1952. Aangezien hieruit blijkt, dat de prijsbasis Mei 1940 ook in de praktijk niet meer als reële maatstaf hanteerbaar is, is het noodzakelijk, zo spoedig mogelijk een meer reële grondslag aan de prijsbepaling te verlenen, hetgeen niet wil zeggen, dat de stijging zonder meer zal worden voortgezet.

Uiteraard koesteren de ondergetekenden de verwachting, dat de rechters, die bij onteigening geroepen worden de schadeloosstelling ter zake van het onteigende te bepalen, daarbij de desbetreffende wettelijke bepalingen — en derhalve eventueel ook de in dit ontwerp voorziene prijsregeling — in acht zullen nemen.

Met betrekking tot het gevraagde overzicht ten aanzien van de jongste prijsontwikkeling bij onteigeningen in de provincie Limburg delen de ondergetekenden het volgende mede.

Bij de in artikel 5 van het Vervreemdingsbesluit Onroerende Zaken bedoelde vaststelling van het bedrag, hetwelk bij de berekening van de schadeloosstelling bij onteigening ten hoogste als prijs voor de onteigende zaak in aanmerking mag worden gebracht, heeft de Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting tot dusver het prijsniveau op 9 Mei 1940 aangehouden. In enkele gevallen is echter bij pogingen tot minnelijke aankoop overeenkomstig de ter zake geldende richtlijnen en in aansluiting aan de vóór 1940 bestaande praktijk door het daartoe bevoegde orgaan goedgevonden, dat ter voorkoming van de hoge kosten en het grote tijdverlies, verbonden aan een onteigeningsprocedure, zo nodig aan de eigenaren een prijs werd geboden, welke de op 9 Mei 1940 gebruikelijke met ca. 10 % te boven ging. Indien in vorenbedoelde gevallen niettemin tot onteigening moest worden overgegaan, is de maximumprijs vastgesteld op het aanvankelijk goedgekeurde bedrag, waarop het aanbod aan onteigenden was gebaseerd.

Naar aanleiding van de vraag of candidaat-contractanten de mogelijkheid hebben, adviezen te vragen en/of anderzijds de Grondkamer verplicht is die te geven, mogen de ondergetekenden verwijzen naar artikel 4 van het ontwerp, dat de mogelijkheid opent ook een ontwerp-overeenkomst ter goedkeuring in te zenden.

De ondergetekenden achten niet het gevaar aanwezig, dat deze wet er toe zou kunnen leiden, dat landbouwgrond als kredietonderpand of als beleggingsobject zijn waardevol karakter verliest.

Artikelen

Artikel 1. De vraag, of een als boerderij ingerichte woning, welke de huurder, die land bijpacht, bovendien als boerderij gebruikt, onder landbouw (bedoeld zal zijn land) moet worden begrepen, moet onder verwijzing naar het bepaalde in het tweede lid, onder *a*, bevestigend worden beantwoord.

Artikel 6. Het stemt de ondergetekenden tot voldoening, dat verscheidene leden met de Regering van oordeel zijn, dat de bevoegdheden, bedoeld in artikel 6, lid 2, van het ontwerp van wet, niet aan hoofdbedrijfschappen of bedrijfschappen, als bedoeld in artikel 66, lid 2, van de Wet op de Bedrijfsorganisatie, kunnen worden opgedragen, alsook, dat de Centrale Grondkamer niet het geëigende orgaan is om regelen te stellen ten aanzien van de hoogst toelaatbare tegenprestatie. Anders dan deze leden menen de ondergetekenden, dat een lichaam, als bedoeld in artikel 155 van de Grondwet, evenmin in aanmerking komt om met deze taak te worden belast, aangezien, zoals andere leden terecht opmerken, het stellen van regelen ten aanzien van de hoogst toelaatbare tegenprestatie tot de verantwoordelijkheid van de centrale Overheid behoort. Tot de andere organisaties, bedoeld in artikel 6, lid 3, van het ontwerp van wet, behoren ongetwijfeld de Stichting voor de Landbouw en de verenigingen van grondbezitters, landpachters en hypotheekboeren.

Naar aanleiding van de vraag van verschillende leden in zake het onderscheid tussen het stellen van algemene regelen en het jaarlijks vaststellen van normen ten aanzien van de tegenprestatie kan worden opgemerkt, dat de algemene maatregel van bestuur de belangrijkste regelen met betrekking tot de prijsnormen zal moeten bevatten, terwijl de Grondkamers daaraan een regionale en derhalve een meer gedetailleerde uitwerking zullen geven.

Het is niet de bedoeling de wet in werking te doen treden, alvorens de algemene regelen zijn vastgesteld. Juist met het oog op een gelijktijdige inwerkingtreding van de wet en de algemene maatregel van bestuur is het tweede lid van artikel 35 opgenomen.

Uit het gestelde in de aanvang van paragraaf 6 volgt, dat de vraag omtrent de berekening van de netto-pachtwaarde en omtrent het rentetype nog niet kan worden beantwoord.

Artikel 9. Erkend moet worden, dat de voorgestelde wettelijke regeling op het stuk der landbouwkundige toetsing geen algehele oplossing biedt; in paragraaf 2 van de algemene beschouwingen werd reeds gewezen op de plaats, welke dit wetsontwerp in zake de landbouwkundige toetsing inneemt in het gehele complex van wettelijke regelingen dienaangaande. Inderdaad blijven de splitsingen als gevolg van scheiding en deling buiten het bereik van dit ontwerp van wet. Zoals eerder uiteengezet, zijn de ondergetekenden voornemens zich nog te beraden over de meest doelmatige en aanvaardbare methode om de nadelen, welke bij scheiding en deling van agrarische eigendommen voor het grondgebruik kunnen ontstaan, te voorkomen. De ondergetekenden zijn het eens met de aan het woord zijnde leden, die, onder erkenning van het beperkt karakter der voorgestelde maatregelen, deze nochtans bruikbare middelen achten om tot een betere verkaveling of, ruimer gezien, tot een betere gebruikstoestand te geraken. De opmerking dezer leden, dat het effect er van voor een groot deel van het inzicht van de Grondkamers bij de toepassing zal afhangen, kunnen de ondergetekenden geheel onderschrijven. Het is mede om die reden, dat zij met vertrouwen de resultaten van de toepassing van de voorgestelde wettelijke regeling tegemoet zien. Waar de uitvoering in handen is gelegd van elf provinciale Grondkamers, bestaat de kans, dat in de onderscheidene provincies bij de toetsing der koopovereenkomst aan de normen in zake de omvang, ligging en verkaveling der bedrijven uiteenlopende maatstaven zullen worden aangelegd. Daar echter evenals bij de toetsing van pachtovereenkomsten ook hier de beslissing in beroep berust bij één instantie, de Centrale Grondkamer, mag door de invloed, die van haar jurisprudentie pleegt uit te gaan, verwacht worden, dat eerlang een zekere lijn in de

uitspraken der verschillende Grondkamers bij de toepassing van de landbouwkundige toetsingsnormen zal worden verkregen.

Naar aanleiding van de vraag of iemand, die naast zijn hoofdberoep een boerderij exploiteert, landbouwgrond kan kopen, merken de ondergetekenden het volgende op. Het begrip „neveninkomsten" in de gebruikelijke zin draagt, evenals de werkzaamheden, waaruit die inkomsten worden verkregen, in vergelijking tot de hoofdinkomsten, onderscheidenlijk het hoofdberoep, een uitgesproken ondergeschikt en beperkt karakter. In de schriftelijke stukken en bij de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer is dan ook vooral aandacht geschonken aan de geijkte voorbeelden, als de bakker, de kruidenier en de caféhouder, die nog een stukje land exploiteren. Naar het oordeel van de ondergetekenden moet, met inachtneming van een redelijke toepassing dezer norm en met inachtneming van de mogelijkheden, die de uitzonderingsclausule van artikel 11, tweede lid, biedt, aan het onttrekken van de naar verhouding schaarse cultuurgrond aan de gevestigde agrarische bedrijven paal en perk worden gesteld.

Stelt men echter de vraag of iemand, die naast zijn hoofdberoep kans ziet een boerderij (in de normale betekenis van het woord) te exploiteren, die met andere woorden ook volledig landbouwer is, landbouwgrond kan kopen, dan moet die vraag bevestigend beantwoord worden.

Enige leden achten de bepaling van artikel 9, 2°., onder *c*, min of meer een slag in de lucht. Zij stellen, dat, indien een bakker enige hectaren land koopt en voorgeeft dit uit een oogpunt van geldbelegging te doen, er dan geen enkele sanctie bestaat, zo hij vroeg of laat toch dit land in eigen gebruik gaat nemen, bij voorbeeld na beëindiging van de lopende pachtovereenkomst, indien de pachter geen verlenging zou krijgen.

De ondergetekenden achten het gestelde voorbeeld niet onwezenlijk, doch zij menen, dat het niet zo eenvoudig is als deze leden voorstellen. Weliswaar wordt in het gestelde voorbeeld in de huidige gebruikstoestand geen wijziging gebracht, maar de voorgestelde wettelijke regeling sluit niet de mogelijkheid uit de toekomstige gebruikstoestand bij de toetsing van de voorgelegde koopovereenkomst te betrekken. Met name is dit van belang in verband met de mogelijkheid, dat de koper de grond eerlang in eigen gebruik wenst te nemen, al moet bedacht worden, dat het voor de bakker in het gestelde voorbeeld niet onverdeeld gemakkelijk zal zijn het verzoek van de pachter om verlenging der pachtovereenkomst met succes te bestrijden. De ondergetekenden erkennen dan ook, dat een weigering van de goedkeuring, ingeval een verpacht stuk land in eigendom wordt overgedragen, slechts in zeer sprekende gevallen kan plaats vinden, indien namelijk uit de objectieve situatie kan worden afgeleid, dat een toekomstige onverantwoorde gebruikstoestand — ook een gebruikstoestand, welke beantwoordt aan de in artikel 9, 2°., onder *c*, genoemde norm — zeer waarschijnlijk is.

Dat de enige doeltreffende weg om het exploiteren van landbouwgrond ter verkrijging van neveninkomsten te voorkomen zou zijn het stellen van vestigingseisen, kunnen de ondergetekenden vooralsnog niet onderschrijven. Hiervoor hebben zij met betrekking tot de norm der neveninkomsten reeds terloops gewezen op de verwachting, dat de Grondkamers deze norm redelijk en niet rigoureus zullen toepassen, alsmede op de mogelijkheden, welke de uitzonderingsclausule van artikel 11, tweede lid, in bepaalde gevallen zal kunnen bieden. Als voorbeelden van dergelijke gevallen heeft de eerste ondergetekende bij de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer met name genoemd de melkrijder, de vrachtrijder, de slager e.d., die paarden hebben; het is duidelijk, dat dezen een stukje land moeten hebben om de dieren te weiden (*Handelingen*, 57ste vergadering, 22 April 1953, blz. 3651)

Voorts vroegen deze leden hoe het voorkeursrecht toepassing zal vinden, ingeval er sprake is van meer dan één pachter; zij stellen daarbij drie mogelijkheden: *a*. Niet alle pachters (maar nog wel meer dan één) willen van hun voorkeursrecht gebruik maken; *b*. Alle pachters beogen ieder voor zich de gehele eigendom van het pachtobject te verwerven; *c*. De pachters zijn het er over eens, gezamenlijk de boerderij aan te kopen. Naar het oordeel van de ondergetekenden vloeit formeel uit de voorgestelde wettelijke regeling uitsluitend de onder *c* omschreven mogelijkheid voort. De pachters gezamenlijk immers vormen de wederpartij bij de pachtovereenkomst; de verpachter zal dan ook bij de vraag of zijn wederpartij bij de pachtovereenkomst in de gelegenheid moet worden gesteld, eigenaar te worden, rekening hebben te houden met de gezamenlijke pachters. Indien niet alle pachters te zamen van het voorkeursrecht gebruik willen maken, kan naar het oordeel van de ondergetekenden de verpachter zonder bezwaar of gevaar zijn eigendom aan een derde overdragen. Hetzelfde geldt in het onder *b* bedoelde geval, aangezien de wet het voorkeursrecht evenmin aan iedere pachter afzonderlijk toekent.

Uit de in artikel 9, 3°., geformuleerde tweede volzin moet inderdaad worden afgeleid, dat in alle daar niet genoemde gevallen de vraag, of er sprake is van „ernstige redenen", aan het zelfstandig oordeel van de Grondkamers worden overgelaten. In het voorgaande hebben de ondergetekenden reeds hun vertrouwen uitgesproken in de toepassing van de voorgestelde wettelijke regeling door de Grondkamers. Bovendien worde er op gewezen, dat in de mogelijkheid van beroep een mogelijkheid tot correctie is gelegen, terwijl voorts, zoals reeds opgemerkt, de jurisprudentie van de Centrale Grondkamer na verloop van tijd ook met betrekking tot de toepassing van het voorkeursrecht haar diensten voor de vorming van het oordeel der onderscheidene Grondkamers kan bewijzen.

Artikel 15. Met betrekking tot de vraag, waarom bij verkoop in het openbaar artikel 9, 2°., *c*, buiten beschouwing is gelaten, merken de ondergetekenden op, dat in artikel 15 de eerste phase van de regeling van de verkoop in het openbaar is opgenomen, te weten het verzoek om verlof tot het houden van een zodanige verkoop. Bij de beoordeling, of verlof kan worden gegeven, worden reeds de landbouwkundige toetsingsnormen van artikel 9, 2°., betrokken, doch, waar de verkrijger nog niet bekend is, alleen in verband met de mogelijke gevolgen van de eigendomsoverdracht voor het vervreemdend bedrijf. Daar het bepaalde in artikel 9, 2°., onder *c*, uitsluitend betrekking heeft op de verkrijger, zou vermelding van deze norm in het tweede lid van artikel 15 niet op haar plaats zijn. Overigens blijft de toetsingsnorm van de „neveninkomsten" in de beslissende phase niet buiten beschouwing, daar ingevolge het derde lid van artikel 18 de Grondkamer, alvorens tot loting over te gaan, heeft na te gaan, of er onder de gegadigden personen zijn, bij wier verkrijging van het land een van de gevolgen, bedoeld in artikel 9, onder 2°. (*c* niet uitgezonderd), zou optreden. Is dat het geval, dan worden deze gegadigden van de loting uitgesloten.

Artikel 18. Naar aanleiding van de bij sommige leden gerezen twijfel over de uitleg en toepassing van artikel 18 mogen de ondergetekenden er op wijzen, dat, wanneer er meerdere gegadigden zijn, die bereid zijn de maximumprijs te betalen, en zich onder hen de pachter bevindt, deze pachter dan voorkeur heeft, tenzij hij door de Grondkamer een slecht landgebruiker wordt geacht. Het is namelijk niet redelijk en verantwoord, de pachter met uitsluiting van de andere gegadigden een recht van voorkeur te geven, ook als bij voorbaat vaststaat, dat deze pachter een slecht landgebruiker is. Is dit laatste het geval, dan heeft de pachter dus geen recht van voorkeur, doch staat hij op één lijn met de andere gegadigden, die de maximumprijs hebben geboden, onder wie de verkrijger van het goed wordt aangewezen door loting. Nu is het wel mogelijk, dat de winnaar van deze loting ook een slecht landgebruiker is, maar dit is nu eenmaal eigen aan het kansspel van de loting. Evengoed echter kan de loting er toe leiden, dat de pachter slechts landgebruiker is, die zijn voorkeursrecht niet geldend kan maken, toch eigenaar van het in het openbaar verkochte goed wordt.

Artikel 29. Enige leden wijzen er op, dat volgens dit artikel de overeenkomst haar kracht behoudt, wanneer blijkt, dat met „zwart geld" is betaald. Hoewel deze leden erkennen, dat dit systeem met het oog op de rechtszekerheid wel aanbeveling

verdient, menen zij anderzijds, dat de grote bezwaren, die er aan kleven, niet voorbij moeten worden gezien. Zij komen tot de conclusie, dat een stelsel de voorkeur verdient, waarbij in zulke gevallen de overdracht nietig zou zijn, de koper de koopsom terugkrijgt, de verkoper strafbaar is en ook strafbaar wordt gesteld het voldoen van een hogere dan de geoorloofde tegenprestatie. De ondergetekenden zijn van oordeel, dat tegen een dergelijk systeem uit een oogpunt van rechtszekerheid overwegende bezwaren bestaan. Deze nietigheid levert grote bezwaren op voor derden-verkrijgers en hypotheekgevers, omdat zij deze nietigheid niet uit de registers kunnen kennen. Ook wanneer men aanneemt — hetgeen aan twijfel onderhevig is —, dat artikel 1910 van het Burgerlijk Wetboek derden beschermt, of wanneer de wet zulks uitdrukkelijk zou bepalen, zouden de moeilijkheden niet ondervangen zijn. Wanneer de nietigheid niet ten opzichte van de hypotheekgever werkt, betekent dit, dat hij op het onroerend goed verhaal kan uitoefenen, ook wanneer dit niet aan de hypothecaire debiteur blijkt toe te behoren, doch aan de oorspronkelijke verkoper. Nietigheid van de overdracht levert bij de handhaving van de voorschriften omtrent onroerend goed geen bevredigende sanctie op. Wanneer de overdracht nietig zou zijn en voorts verkoper en koper strafbaar zijn, zal een overtreding van de wettelijke voorschriften vrijwel nooit aan het licht komen. De koper heeft er belang bij zich stil te houden, omdat hij anders het onroerend goed kwijtraakt, hetgeen hij uiteraard niet wenst, en de tegen beide partijen bedreigde strafsanctie maakt, dat de partijen ook om die redenen er belang bij hebben de overtreding voor zich te houden, ten einde niet met de strafrechter in aanraking te komen.

In het stelsel van het ontwerp past de door het lid van de Tweede Kamer de heer C. van den Heuvel bepleite strafbaarstelling van de koper niet. In dit stelsel heeft de koper een terugvorderingsactie ter zake van het te veel betaalde. Men kan niet tegelijkertijd de koper een civiele actie toekennen en hem tegelijkertijd strafbaar stellen. Strafbaar stellen van de koper zou betekenen, dat de koper, door de civiele actie in te stellen, zich aan een strafvervolging blootstelt. Het behoeft naar de mening van de ondergetekenden geen verder betoog, dat beide doeleinden niet met elkaar verenigbaar zijn. Hierbij komt nog, dat volgens het ontwerp, zoals het door de Tweede Kamer is gewijzigd, de terugvordering van het te veel betaalde gedurende de 30-jarige verjaringstermijn mogelijk is, terwijl de strafvervolging tegen de koper volgens de Wet op de economische delicten in twee jaar zou verjaren. Het gevolg zou dus zijn, dat de koper met het instellen van een terugvorderingsactie twee jaren zou wachten. Deze verschuiving van de terugvorderingsactie naar de toekomst komt de ondergetekenden ongewenst voor.

Ten aanzien van hetgeen boven de geoorloofde prijs is betaald, is inderdaad artikel 1395 van het Burgerlijk Wetboek van toepassing.

Artikel 35. Voor de toelichting van hun standpunt met betrekking tot de beperkte werkingsduur mogen de ondergetekenden verwijzen naar hetgeen zij daaromtrent in § 1 van de algemene beschouwingen hebben opgemerkt.

De ondergetekenden hopen, dat mede de vorengaande beschouwingen en nadere toelichtingen op de artikelen de bezwaren, welke bij sommige leden nog tegen het ontwerp van wet bestonden, hebben kunnen wegnemen.

De Minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening,

MANSHOLT.

De Minister van Justitie,

L. A. DONKER.

De Minister van Economische Zaken,

J. ZIJLSTRA.

De Commissie van Rapporteurs heeft gemeend met de mededeling van dit antwoord aan de Kamer haar Eindverslag te kunnen sluiten.

Vastgesteld de 7de Juli 1953.

DE VOS VAN STEENWIJK
MERTENS
REIJERS
RIP.